

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue:35 – Sayfa / Page: 421-442
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 24.06.2017 Kabul/Accepted:29.07.2017

TÜRK MODERNLEŞMESİNİ “DEVLETİN BEKASI” KAVRAMI ÜZERİNDEN OKUMAK

READING TURKISH MODERNIZATION IN TERMS OF " THE STATE'S ETERNITY" CONCEPT

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin BAL
Karadeniz Teknik Üniversitesi
İİBF / Kamu Yönetimi Bölümü
huseyinbal@ktu.edu.tr

Arş. Gör. Çağrı D. ÇOLAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi
SBE / Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
cagricolak61@ktu.edu.tr

Öz

Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybı ile sonuçlanan ilk antlaşmayı (Karlofça Antlaşması) 1699 yılında imzalamak zorunda kaldığında, devlet adamları acı bir gerçeği çok daha iyi kavramaya başlamıştı: Devlet elden gidiyordu ve buna mani olmak için acilen bir şeyler yapmak gerekiyordu. Tanzimat'tan Islahat'a, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e oradan diğer irili ufaklı tüm reformlara kadar tevessül edilen bu “bir şeyler”, Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine değin süreklilik gösteren bir olgu olarak, “Türk modernleşmesi” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu çalışmada, Türk modernleşmesinin aşamaları panoramik bir tarzda ele alınmakta ve onun doğası itibarıyla hem bir proses (Batılılaşma) hem de bir proje (devleti kurtarma) olduğu sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Modernleşmesi, Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet, Cumhuriyet.

Abstract

Ottoman statesmen began to perceive better a bitter truth when they had sign the Treaty of Karlowitz (1699) that caused land loss for the first

time: the state had been lost and it was necessary to do some thing immediately. This “something”, which resort to all majör and minör reforms from the Tanzimat to the Reformation (Islahat), from the Constitutionalism (Meşrutiyet) to the Republic (Cumhuriyet), “Turkish Modernization” that continued from Ottoman Empire to Republic of Turkey. In this study, the stages of Turkish modernization are discussed in the panoramic manner and it ends with the conclusion that it was both a process (Westernization) and a project (rescuing the state) by its nature.

Keywords: Turkish Modernization, Tanzimat Edict, Reformation, Constitutionalism, Republic.

Giriş

Modernlik ve modernleşme, yeni toplum tipine ilişkin sosyolojik, antropolojik ve tarihsel analizlerde temel perspektif olma özelliğine sahiptir. Bu perspektif, sosyolojide Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi ilk dönem evrimcilerinin odak noktası olmuştur. Modernlik ve modernleşme, farklı tarz ve şekillerde de olsa, Karl Marx, Emile Durkheim, Alexis de Tocqueville, Max Weber, Ferdinand Tönnies ve Neil Smelser gibi düşünürlerin de temel bakış açısını oluşturmuştur (Eisenstadt, 2011: 1608).

Literatürde modernleşmeyi açıklamaya yönelik olarak klasik, modern hatta post-modern teoriler geliştirilmiştir. Ancak Türk modernleşmesini konu edinen bu çalışma açısından önemli olanı, klasik teorilerdir. Modernleşmeye dair klasik teoriler, eskinin kapalı kurumsal yapılarının dağılması, yeni yapı ve formasyonların gelişmesi ve sosyal mobilizasyon potansiyelinin ortaya çıkması gibi modernliğin ve modern toplumun temel karakteristiklerini ele almışlardır. Buna göre modernleşme sürecinde ortaya çıkan en önemli yapısal değişiklikler şehirleşme, ekonomik gelişme, büyüme ve kalkınma gibi iyileşmeler, iletişim teknolojisinde ilerlemeler ve artan eğitim fırsatları gibi devasa değişiklikleri kapsamaktadır (Eisenstadt, 2011: 1608). Dolayısıyla ilgili teorilere göre modernleşme, Thomas Khun’ın tabiriyle, önceki dönemden kopuşu temsil eden bir “paradigma değişimi”dir. Bu paradigma değişiminin beraberinde getirdiği temel yenilikler, kurumsal düzeyde modern devlet, modern ulusal kolektiviteler ve yeni piyasa ekonomileri gibi kurumsal formasyonların ortaya çıkmasıdır.

Dünyanın değişik toplumlarında gelişen bu kurumsal formasyonlar, her ne kadar farklı gelişim dinamiklerinin ürünü olsalar ve her biri kendine münhasır kültürel, geleneksel ve tarihsel bir tecrübeyi yansıtsa da, bunların tümü genel modernleşme sürecinin ürünleri olarak, modernleşme paradigmasının içinde telakki edilmişlerdir. Klasik modernleşme teorisyenlerine göre, “Batılılaşma”

da denilen bu süreç, geri döndürülmesi imkânsız olan ve Batı dışındaki toplumların medenileşme adına mutlaka izlemesi gereken zorunlu bir süreçtir. Oluşturulmaya ve Batı dışı toplumlara dayatılmaya çalışılan bu algının vurgulanması özellikle önemlidir; çünkü Türk modernleşmesi içinde yaşanan tartışmalarda bu husus hayli önemli bir yer işgal etmiştir.

“Egemen bir devlet olarak var kalabilmek ve devletin şahsında teccüm eden birlik ve beraberliği idame ettirebilmek için ne kadar ve nereye kadar modernleşme?” “Modernleşme her yönüyle Batı gibi olmayı (Batılılaşmayı) da içerir ve/veya tecviz eder mi?” “Dünya üzerinde egemen bir Türk Devleti olarak kalmayı başarabilmek için hangi kurumsal düzenlemeleri yapmak lazım?” “Bilimsel gelişmelere ayak uydurmak kaçınılmaz gözüküyor; aynı şey kültür için de geçerli midir?” Osmanlı-Türk devlet erkânının ve kendisini henüz devletten özerk kılamamış, bu anlamda devletle organik bağı devam etmekte olan Osmanlı-Türk aydınının zihnini meşgul eden sorular, bu ve benzeri sorulardı. Burada dikkat edilmesi gereken ve esasen bu çalışmanın temel problematiğini oluşturan nokta, Türkiye’de hem İmparatorluk hem de Cumhuriyet döneminde modernleşmeci aktörlerin temel motivasyonlarının odağında “devletin bekası” kaygısının yer almasıdır. Bu anlamda, Osmanlı modernleşmesinin bir “devleti kurtarma projesi” olduğu söylenebilir. Bunu mesela Yeni Osmanlıların Padişahın iflah olmaz muhalifi olmalarına rağmen, “romantik liberalizmle birlikte, sinelerinde şiddetli ve romantizmden de gelen bir vatanperverlik” barındırıyor olmalarından da anlamak mümkündür (Mardin, 2011: 42). Bunu onların “yüksek devlet personeliyle yakın ilişkileri olmasına ve hepsinin de esasen devlet kurumlarında yetişmiş olmalarına” bağlayanlar olabilir. Ama bu durum 1890’ların Jön Türklerinde de değişmemiştir. Nitekim onlarda Yeni Osmanlılardaki toplumsal orijin değişmiş; ana çerçeve “devlet”ten çıkarak, “yüksek okul”a doğru evrilmiştir (Mardin, 2011: 51). Ancak bu eksen değişmesi bile Jön Türklerin “devlet biriminin muhafazasında II. Abdülhamit’ten daha ısrarcı” olmalarını engelleyememiştir (Mardin, 2011: 53).

Mamafih, bu projenin devleti kurtarma ve var kılma hedefi açısından *idealist* ama bunu başarabilmek için tevessül edilen araç ve mekanizmalar açısından son derece *pragmatist* olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Mardin (1983: 9)’in de belirttiği gibi, Türk tipi modernleşmede Batı’daki gibi bir felsefi spekülasyon söz konusu değildir; amaç “devleti kurtarmak” ve bunun için mümkün mertebeye kısa vadeli, pratik, “devlet için geçerli” çözüm yolları aramaktır. Sorun bu kadar net ve sade bir şekilde ortaya konulmaktaydı. Bu acil

gerçeklik ve gereklilikten olacak, Çetinsaya (2011: 54)'nın da ifade ettiği gibi, 1840'lardan 1870'lere kadar bütün siyasi fikir tartışmaları ve siyasi elitler arasında cereyan eden bütün mücadele, aslında devletin nasıl kurtarılabilceği meselesine getirilen çözümler manzumesinden ibarettir.

Türk Modernleşmesinin Ana Evreleri

Osmanlı İmparatorluğu, daha kuruluşundan itibaren durmadan değişen ve gelişen bir yapı sergilemiştir. Bu yüzden olsa gerek, kurumları ve kültürü ile daha 15.yüzyılda kendine has bir medeniyet yaratmıştır. Bu gelişme süresince İmparatorluk, canlı bir bünye gibi, eski Türk siyaset ve toplum geleneklerinden, daha sonra da Doğu ve Batı medeniyetlerinden harmanlayarak kendine has siyasi ve kültürel bir sistem yaratmış ve bu sistemin kültür çerçevesi içinde kendine göre bir değişim usulü de bulmuştur. Her medeniyet, başka medeniyet ve kültürlerden aldığı yabancı kurumları ve adetleri kısmen değiştirerek, kısmen de tamamlayarak bünyesine uydurur. Her medeniyetin çeşitli değişim safhaları vardır ve bir safhadan diğer safhaya geçiş sancılı olur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun beylik halinde kuruluş safhasından sonra, 15.yüzyılda kuvvetli bir merkezi sisteme geçiş süreci hayli sancılı olmuştur. Ancak neticede devlet kendi değişim usullerine uygun bir gelişme safhasına girmiş ve ondan sonra da değişimlere aynı şekilde ayak uydurabilmiştir. Nitekim 18.yüzyılda örnek alınan Avrupalı topçu ve istihkâm birlikleri ve kurulan mühendishane büyük sancıya meydan vermeden Osmanlı asker bünyesiyle bağdaştırılabilmştir. Yüzyılın sonunda, bu geleneğe bağlı değişim fikri bir yana bırakılarak, onun yerine daha köklü yenileşme veya islahata girişme düşüncesi rağbet görmeye başlamıştır. Böylece 19.yüzyılda “çağına uymak” şeklinde ifade edebileceğimiz yeni bir mesele ortaya çıkmıştır. “*Muasırlaşma*”, “*çağdaşlaşma*”, “*asrileşme*”, “*Batılılaşma*”, “*Avrupalılaşma*” gibi muhtelif isimler altında, çeşitli zamanlarda sürekli olarak devlet düşünce adamlarını ve halkı meşgul etmiş olan bu meseleyi yani modernleşmeyi Karpat (2013a: 14); *temelde Avrupa'nın iktisadi, askeri ve siyasi gücüne karşı koymak ve bu sayede ülkenin siyasi hürriyetini, sosyal ve kültürel benliğini koruyarak devamlılığını sağlamak için başvurulmuş bir yol olarak tanımlamaktadır.*

Karpat (2013a: 15)'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda, modernleşme adı altında toplanan sosyal, ekonomik, siyasi değişimlerin takip edeceği iki ana yol belirmiş bulunmaktaydı: Birinci yol, Avrupa'ya iktisadi ve askeri üstünlüğü sağlayan teknolojiyi ve onun getirdiği teşkilatı kabullenerek, siyasi, kültürel ve sosyal

değişimlere ikinci derecede önem vermektir. Kültürel, sosyal ve siyasi gelişmelerin, belli bir süre içinde, teknolojik değişimlere ayak uydurmaları zaten kendiliğinden sağlanacaktı. İkinci yol ise teknoloji ve teknolojinin bağlı olduğu maddi faktörleri bir yana bırakıp, Avrupa'nın siyasi teşkilatına, düşüncesine ve yaşayışına öncelik vererek bunları modernleşmenin ilk şartı yapmaktır.

Modernleşme sürecinin Batı'daki serencamına bakıldığında, burada modern devleti yaratan merkezileşme hamlesi, çevresel güçlerle (kilise, burjuvazi ve aristokrasi) uzlaşmaya dayalı ve onların merkezi otorite karşısında özerkliklerini yitirmeden yönetim erkinin bir parçası haline gelmelerine olanak tanıyacak şekilde çok boyutlu "bir dizi karşı karşıya gelme" sonucunda gerçekleşmiştir. Türk uygulamasında ise gerek İmparatorluk gerekse Cumhuriyet dönemlerinde bu karşı karşıya gelme, merkezle çevre arasında tek boyutlu bir çatışma halinde cereyan etmiştir (Kaliber, 2012: 109).

18.yüzyıldan itibaren İmparatorluğun bariz şekilde gerilemesi, Osmanlı aydınlarını bir arayış içine sokmuştur. Ortak tavır bu gerileyişin yine Batı'ya benzeyerek önlenebileceği şeklinde tezahür etmiştir. Bu da Osmanlı aydınlarının gözlerini Batı'ya çevirmelerine ve Batı'ya hayran olmalarına yol açmıştır. Batı karşısındaki hayranlık duygusu iki önemli gelişmeyi beraberinde getirmiştir: Birincisi, Batı'da gelişen ve her çeşit sosyal ve felsefi değer tartışabileceğini kabul eden "kritik söylem kültürü" adıyla İbrahim Şinasi tarafından kavramsallaştırılan anlayış, ikincisi ise faydalı sayılan gelişmelerin halka aktarılması amacıyla Münif Paşa öncülüğünde oluşturulan "Ansiklopedicilik Hareketi"dir (Doğan, 2012: 135). Özellikle Tanzimat Dönemi'ne rastlayan bu gelişmeler, sonraki dönemleri de içine alan modernleşme yanlısı politika ve kadrolara ilham teşkil etmiştir.

Bu bölümün "Türk Modernleşmesinin Ana Evreleri" başlığıyla ele alınmasından, evrelerin birbiriyle kopuk olduğu veya modernleşmeye bakış açısının sürekli değiştiği sonucu çıkarılmamalıdır. 1700'lerin sonlarından başlatıp Cumhuriyet'in Atatürklü yıllarına kadar analiz edeceğimiz Türk modernleşmesi süreklilik arz etmekte ve birçok yönden tamamlayıcılık ilişkisi taşımaktadır. Süreksizlik ve değişiklikler iktidar kadrolarında olmuştur. Ancak hiçbir devrimci iktidar üyesi, devirdiği iktidarı modernleşme üzerinden eleştirmemiştir. Başka bir ifadeyle, hararetle iktidar kavgaları yaşansa da, gelenler gidenlerin modernleşme hamlelerini yok sayıp sonlandırmaya değil, güncelleyip ilerletmeye çalışmışlardır.

İlk Adımlar

Türk toplumunun modernleşme serüveninin başlangıcı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bu serüvenin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk defa önemli ölçüde toprak kaybına uğradığı 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'na kadar götürülebilir. Hatta *modernleşme-batılılaşma-batı tekniğinden yararlanma* üçgeni kurularak, söz konusu serüvenin 1453 İstanbul'un fethine kadar götürülmesi de mümkündür. 18.yüzyıla kadar geline süreçteki teknik içerikli küçük çaplı güncellemeler, Batılılaşma ya da modernleşme için değil, tabiri caizse günü kurtarma endişesiyledir.

Türk Modernleşmesi, çoğunlukla Batılılaşma çabalarıyla özdeşleştirilse de en azından başlangıçta İmparatorluğun Batı'ya karşı kendini savunma ve ona rağmen var olma mücadelesinin stratejik zorunlulukları olarak gündeme gelmiştir (Kaliber, 2012: 107). Reform hareketlerinde öncelik tanınan alanların askeri ve eğitim kurumları olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Devletin eski gücüne kavuşabilmesi için eskide olduğu gibi savaşlardan galip ayrılması, bunun sağlanabilmesi için de ordusunun teçhizat ve donanımıyla rakiplerinin seviyesine getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yerli sanayi ile savaş teknolojisi üretip bu teknolojiyi bilen ve yeni nesillere aktaracak eğitimci kadrolara ihtiyaç vardı. Dolayısıyla ilk reform adımları askeri ve eğitim alanlarında atılmıştır.

İmparatorluğun Batı karşısındaki konumu hakkında, yönetenler katında var olan kendini tanımlayış biçimi, 17.yüzyıl sonlarında başlayan askeri yenilgilere ve toprak kayıplarına rağmen uzunca bir süre, "*cihan imparatorluğu*" olma düşüncesinin yarattığı bir gurur ve üstünlük duygusu tarafından belirlenmiştir (Köker, 2013: 131). Yani Osmanlı aydını, askeri yenilgileri ve toprak kayıplarını, düşmanın üstün bir toplum oluşuna değil, yalnızca askeri açıdan gelişmişliğine bağlıyordu. Bu açıdan Osmanlı'daki ilk yenileşme hareketlerinin daha çok askeri alanda kendisini göstermesinde, yukarıda bahsedilen üstünlük düşüncesinin ayrı bir önem arz ettiği iddia edilebilir.

18.yüzyılın sonlarına kadar planlı ve bilinçli bir modernleşme girişimi yoktur. Bu nedenle, bilinçli anlamda ilk modernleşme girişimlerini III. Selim döneminden itibaren ele almak gerekmektedir (Kaçmazoğlu, 2013: 67). Bu dönemin ağır şartlarla imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ertesine denk düşmesi tesadüfi değildir. Sultan III. Selim döneminde savunma amaçlı modernleşme başlamış ve bu süreç II. Mahmud döneminde kalıcı hale gelmiştir (Findley, 2012: 210).

Osmanlı modernleşmesinin ilk adımları diye nitelendirdiğimiz safhada III. Selim ve II. Mahmud dönemin belirleyici aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme çabaları bu iki padişahın bizzat kendileri tarafından yürütülmüştür. Modernleşmenin bu ilk evresinde değinmeden geçemeyeceğimiz bir isim daha vardır ki o dâbirçok otorite tarafından Osmanlı ile modernleşmeyi tanıştıran kişi olarak kabul edilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. Osmanlı'nın modernizm ile tanışması ve temel kurumlarını modernleştirme çabasına girişmesi, 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi sonucunda olmuştur. 1805'te Mısır'da yönetimi eline geçiren Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Fransız modelinde *tıp, mühendislik ve dil okulları açmış; 400 öğrenciyi Avrupa'ya yollamış; 200'den fazla eseri Türkçe ve Arapçaya tercüme ettirmiştir* (Doğan, 2012: 133).

Mısır, modern dönem İslam dünyasında birçok ilke imza atmıştır. Dünyadaki en eski medeniyetlerden birinin vatanı olan ve İslam dünyasındaki stratejik konumu sayesinde daima imparatorluk bünyesinde özel bir yer tutan Mısır, 1798 yılında Napolyon Seferi ile Doğu'da Batı medeniyetinin yayılımını ilk hisseden bölge olmuştur. Her ne kadar Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki yönetimini karakterize eden özellikler derebeylik ve mutlakiyetçilik olsa da, tesis ettiği rejim, Ortadoğu'da devlet-destekli ilk sürekli rejimdir ve bu rejim ordunun ve onu destekleyen kurumların Batılılaştırılması programını temsil etmektedir (Gencer, 2014: 204).

Tanzimat öncesi yeniliklerin temel özelliği İmparatorluğun geleneksel kurumlarını diriltme yerine çağdaş Batı'ya yönelme eğilimi taşımaktadır (Berkes, 2014: 73). 18.yüzyılla birlikte ortaya çıkan bu eğilim doğrultusunda iki yeni fikir belirmiştir (Berkes, 2014: 73): "Devlet gücünü modern yöntemlere göre yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek ve bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğuna inanmak." Bu bağlamda, III. Selim ve II. Mahmud dönemleri, Köprülü vezirlerinin 17.yüzyıldaki geleneksel reform teşebbüsleriyle 19.yüzyıl Tanzimat reformları arasında bir geçiş dönemi olma özelliği taşımaktadır (Zürcher, 2014: 44).

III. Selim'in Batı'yı model alarak kurmuş olduğu *Nizam-ı Cedid* ordusu, bu ordunun finansmanını sağlamak için oluşturduğu *İrad-ı Cedid* hazinesi ve kara kuvvetlerinin subay ihtiyacını karşılamak amacıyla kurduğu *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* başlıca askeri modernleşme hamleleri sayılmaktadır. Ayrıca ilk devlet matbaası olan *Matbaa-ı Amire*'yi kurması, *askeri okullarda Fransızca'yı zorunlu yabancı dil yapması* ve *Avrupa'da daimi elçilikler kurması* da eğitim reformlarını oluşturmuştur.

Yenilikçi padişah olarak anılan II. Mahmud, *Sened-i İttifak*'ı imzalayıp kendi yetkisini kısıtlayarak modernleşmenin siyasi versiyonu olan demokratikleşmenin ilk adımını atmıştır. Sened-i İttifak, Türk siyasi hayatında ilk anayasal belge olma özelliği taşımaktadır. Ayanlar ile otoritesini paylaşan padişah, bu sayede merkezi otoriteyi tehlikeye sokacak isyanların önüne geçmek istemişse de bunda başarılı olamamıştır.

Yönetim alanında bugünkü anlamda Bakanlar Kurulu görevi üstlenen *Heyet-i Vükela* bu dönemde oluşturulmuş, *memurlara Avrupalı kostümler giydirilip maaş bağlanmış* ve *polis teşkilatı kurulmuştur*. Askeri alanda, devletin merkezi otoritesini ve ekonomisini korumak amacıyla *Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır*. Ayrıca *Harbiye* ve *Tıbbiye* mektepleri kurulmuştur. Eğitim ve kültür alanında ise; *ilköğretim zorunlu hale getirilmiş*, *Avrupa modeli ortaokullar kurulmuş*, ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi* çıkarılmış ve en önemlisi *ilk kez Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir*.

III. Selim'in 18, II. Mahmud'un 32 yıl süren saltanatı, Osmanlı modernleşmesinin ilk evresini oluşturmuştur. 50 yıllık bu dönem, modernleşmenin Saray ve padişahlarca yürütüldüğü bir başlangıç olmasının yanı sıra Tanzimat Dönemi'nin altyapısını oluşturma niteliği de taşımaktadır.

Tanzimat Dönemi Modernleşmesi

1839 Tanzimat Fermanı ile 1876 I. Meşrutiyet arası döneme genel anlamda "Tanzimat Dönemi" adı verilmektedir. Bu dönemde edebiyattan sanata, idareden maliyeye, askeriyeden ekonomiye her alanda yapılan reformlar Tanzimat ismi ile birlikte anılmıştır. Nizam-ı Cedid'deki "nizam" sözcüğü ile Arapça aynı kökten gelen ve bu kökün ettirgen çatısı veya pekiştirilmiş biçimi olan "Tanzimat", "nizam verme" ve böylelikle reformun kapsamını genişletip hızını arttırmak anlamına gelmektedir (Findley, 2014: 76).

Tanzimat dönemi modernleşmesi ile ilk dönem modernleşmesi arasında birçok yönden süreklilikler ve benzerlikler mevcut olsa da, bu iki dönem bir takım kriterlerden ötürü farklılıklar da barındırmaktadır. En göze çarpan fark; Tanzimat döneminde yönetimde elit sivil bürokratların hâkim olması ve modernleşmeye onların yön vermesidir. Devletin kudret ve iktidarı, ilk dönem modernleşmesinde iki güçlü padişahın elinde yani sarayda olmuştur. Bu dönemde ise iktidar *Bab-ı Ali*'dedir. Yani *bu dönem* padişahların modernleşme hamleleri açısından geri planda olduğu dönemdir. Her ne kadar Mısır sorunu ve Kırım Savaşı gibi olaylar modernleşme

ve reform sürecini yer yer sekteye uğratmış olsalar da yenileşme süreci birtakım önemli kurumsal düzenlemelerle devam etmiştir.

Gülhane’de ilan edilen Tanzimat Fermanı bu kurumsal düzenlemelerden en önde gelenidir. 3 Kasım 1839 günü, devlet erkânının, halkın ve yabancı diplomatların önünde okunan *Hatt-ı Hümayun*, imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktasını teşkil etmiş, yeni bir devri açmıştır (Ortaylı, 2010a: 401). 1839 Tanzimat Fermanı’nın bir anayasal gelişme olduğu söylenebilir. Çünkü imparatorluk tebaasının dinini kamusal hizmetlere ve katılıma yansıtma konusunda eşitlik getirmiştir. Asıl önemlisi, vergi meselesi kanuna dayandırılmış, ceza muhakemesine insan hayatı açısından teminat getirilmiştir (Ortaylı, 2010b: 13).

Ferman ile Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez “hukukun üstünlüğü” ilkesi kabul edilmiştir. Müslüman-Hıristiyan eşitliği sağlanmaya çalışılmış, ilk kez kanunla Padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Vergi adaleti ve mülkiyet hakkı sağlanmıştır. Tüm bu olumlu adımlara rağmen ferman istenilen amaçlara ulaşmada yeterli olmamıştır. Çünkü Avrupalı devletlerin İmparatorluğun iç işlerine karışması ve gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketleri devam etmiştir. Bunun üzerine 28 Şubat 1856’da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu ferman ile birlikte, azınlıklara çok geniş haklar verilmiş ancak İmparatorluk amaçladığı kaynaşmış bir toplum hedefine ulaşamamıştır. Tanzimat Fermanı’nda olduğu gibi bu fermanla da Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine karışılmasının önüne geçilememiştir.

Tanzimat Dönemini, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile sınırlandırmak yanlıştır. Bu fermanlar en önde gelen modernleşme çabaları olsa da, tek değildirler. Modernleşme işlerini düzenleme, kontrol etme ve kanun yapma yetkisinin verildiği *Meclis-i Ali-i Tanzimat* 1854’te kurulmuştur. Bu kurul modernleşmenin ya da o dönemki adlandırma ile ıslahatların ne denli bilinçli ve sistematik yapıldığının göstergesidir. *Posta ve jandarma teşkilatları* ile *ilk Osmanlı bankası* bu dönemde kurulmuştur. Adli ve idari açıdan *Yargıtay* ve *Danıştay*’ın kurulması ve yerel yönetimler açısından *Vilayet Nizamnamesinin* yayımlanması bu döneme rastlamaktadır. Bu dönem yeniliklerinin zirve yaptığı alan eğitim ve kültürdür. *Mekteb-i Mülkiye*, *Darülmârif*, *Darülfünun*, *Darüşşafaka*, *Galatasaray Lisesi*, *kız rüştiyeleri* ve *kız öğretmen okulları* bu dönemde açılmıştır.

Tanzimat Dönemi’nin devlet adamları, Batı’nın Weberyen yasal-akılcı yönetim modelinin, yani saptanmış kurallara uyan ve rasyonel bir biçimde çalışan kamu bürokrasisi modelinin peşinde olmuşlardır. Ancak onların yasal-akılcılığa atfettikleri anlam daha

farklıdır. Heper (2011: 80)'e göre Tanzimat bürokrasisi için yasal-akılcılık, kendilerini başka kurum ve kişilerin denetimlerinden korumanın aracı niteliği taşımaktadır. Yani yasal-akılcılık zırrı onlara padişaha karşı bağımsız olmayı, iktidarı ellerinde bulundurmaya ve denetlenememeyi armağan etmiştir.

Yasal-akılcılık vb. Batı menşeli kavramların ve pozitivist zihniyetin Osmanlı coğrafyasında bu kadar hâkim olmasında ilk dönem modernleşmesi esnasında kurulan matbaa, öğrenilen Fransızca, kurulan daimi elçilikler ve Avrupa'ya yollanan öğrencilerin büyük etkisi vardır. Pozitivizmin taşıyıcılığını üstlenen özel bir dernekten söz edilemezse de, üyeleri arasında pozitivistlik yakınlar bulduğu bazı dernekler bu yönde işlev görmüşlerdir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, pozitivist filozoflarla ilgi kuran İbrahim Şinasi ve Mithat Paşa'ya destek olması ve bazı üyelerin pozitivist düşüncenin bazı eserlerini tercüme etmesiyle, bu harekette yer alanlar arasında sayılmaktadır. Pozitivist düşüncenin ithalinde Batı'yla kurulan ilk ilişkilerin yani Mustafa Reşit Paşa'nın katkılarının önemi büyüktür (Korlaelçi, 2011: 204). Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın vezir olarak çalışmalarının çoğu, Osmanlı idari yapısını kuvvetlendirmeye ve aynı zamanda devleti ayakta tutabilecek formasyona sahip olan adamların yetiştirilmesine yöneliktir (Neumann, 2011: 84). Devleti ayakta tutabilecek formasyondan kasıt, Avrupalı yönetim anlayışıdır. Çünkü Ahmet Cevdet Paşa Avrupa'da bulunmuş bir devlet adamıdır.

Tanzimat dönemi boyunca gösterilen bütün çabalar, toplam nüfus içindeki payları %40 gibi önemli bir oranda olan gayrimüslimlerin ayrılıkçılığını önlemek içindir. 1840'lardan 1870'lere kadar bütün siyasi fikir tartışmaları ve siyasi elitler arasındaki bütün mücadele, aslında bu meseleye getirilen farklı çözümlerden ibarettir (Çetinsaya 2011: 55). Herkesin üzerinde mutabık olabildiği akım olan Osmanlıcılık, bu ayrılıkçı hareketleri önlemek amacı taşımaktaydı. Bu dönem, sanatın siyasetle en iç içe geçtiği dönemdir. Şiirden tiyatroya, makaleden romana Tanzimat yazarları toplumsal değişimin bilincinde olmakla kalmadılar; bu değişimi yönlendirebileceklerine de inandılar ve kalemlerini bu amaç için seferber ettiler (Parla, 2011: 223). Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimlerin sanatçı olmalarına rağmen, Tanzimat dönemi sadrazam ve vezirlerinden daha ünlü ve daha siyasi oldukları, hatta vermiş oldukları eserlerin dönemin işleyişine etkisinin devlet adamlarınınkinden daha çok olduğu söylenebilir.

Sultan Abdülmecid'in 22, Sultan Abdülaziz'in 15 yıllık saltanat sürelerini kapsayan Tanzimat Dönemi; 37 yıl Saray'ın iktidar olduğu fakat muktedir ol(a)madığı bir döneme işaret etmektedir.

Tanzimat Dönemi'ni 37 yıl ile sınırlamanın sebebi; diğer dönemlerin rejimleri ile birlikte ayrı başlıkta ele alınmaları içindir. İçerik ve zihniyet olarak Cumhuriyet'in Tanzimat'ın sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Türk siyasi arenasına “Meşrutiyet” ve “Cumhuriyet” kavramlarını ve kadrolarını kazandıran hareket Tanzimat hareketidir.

II. Abdülhamid Dönemi Modernleşmesi

Osmanlı Tarihinde I. Meşrutiyet ile II. Meşrutiyet arasındaki evre, II. Abdülhamid Dönemi diye adlandırılmıştır. Bilindiği gibi II. Abdülhamid, tahta çıkışından kısa bir süre sonra anayasayı yürürlükten kaldırmış, devlet idaresini bürokrasi ve meclisle paylaşmamıştır. Bu nedenle, II. Abdülhamid dönemini “İstibdad Dönemi” olarak nitelendiren görüşler vardır. II. Meşrutiyet'in ilanı ve akabindeki 31 Mart ayaklanması ile sona eren bu dönemde modernleşme tüm hızıyla devam etmiştir.

Dönem, siyasi ve hukuki açıdan modernleşme adımı olarak nitelendirilebilecek anayasacılık ve rejim değişikliği hamleleri ile başlamaktadır. Kısa süreli de olsa Osmanlı'daki ilk parlamento deneyimi bu döneme tekabül etmektedir. Ayrıca rejimin Mutlakiyetten Meşrutiyete geçmesi ile ilk kez halk yönetime bu dönemde katılmıştır. *Kanun-i Esasi* adını taşıyan ilk Osmanlı anayasası da bu dönemde kabul edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını engellemek, Fransız İhtilali'nin olumsuz etkilerinin önüne geçmek, Avrupalı devletlerin İmparatorluğun iç işlerine karışmasını önlemek ve azınlık üyelerini ülke yönetimine katarak devletten ayrılmalarına mani olmak amacıyla ilan edilen I. Meşrutiyet ve *Kanun-i Esasi*; 93 Harbi nedeniyle uzun ömürlü olamamıştır. 23 Aralık 1876'da ilan edilen anayasa, 14 Şubat 1878'te II. Abdülhamid tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Bu andan itibaren padişah idareyi kendi elinde toplamıştır.

II. Abdülhamid'in siyasi görüşleri ve politikaları, modernist bürokrasinin iktidara gelmesinden ve kendi otoritesini tahtın aleyhine güçlendirme mücadelesinden derin bir şekilde etkilenmiştir (Karpaz, 2013b: 264). Tanzimat Dönemi boyunca idarenin Saray'da değil Bab-ı Ali'de olması, padişahların pasif kalması, bürokratların kendinden önceki iki padişahı öldürmesi padişahın otoriteyi paylaşmama konusunda bir bilince sahip olmasına sebebiyet vermiştir. Bu bilinç, Saray'a ve padişaha karşı etkili bir muhalif kitle oluşturmuştur. Avrupa görmüş aydınların başını çektiği Tanzimat döneminde “Yeni Osmanlılar” adıyla anılan kitle, bu dönemde, Avrupalıların vermiş oldukları isimle “Jön Türkler” olarak anılmaktadırlar. Jön Türk terimi

II. Abdülhamid Mutlakiyetine karşı ortaya çıkan çeşitli muhalefet gruplarının tümüne verilen ortak isimdir (Somel, 2011:107). Bu isim altındaki kitle, homojen olmamakla birlikte, kitlenin ortak noktası padişaha karşı beslenen şiddetli muhalif duygulardır.

Hürriyet ve anayasa yanlısı birçok aydın tarafından “müstebid” olmakla suçlanan II. Abdülhamid, Avrupai tarzda gelişmenin ve modernleşmenin elzem olduğuna inanıp bu yönde politikalar izlemiştir. Velihaht olduğu dönemde padişah amcasının yanında Avrupa’yı gezerken, en az ilgi gören hanedan mensubu olarak daha rahatça Doğu-Batı karşılaştırması olanağını bulmuştur. Nitekim hükümdar olduktan sonra romanıyla, tiyatrosuyla, müziğiyle Avrupa kültürünü sarayın içine taşıdığı bilinmektedir. Dolayısıyla Batı’ya karşı önyargılı olmadığı söylenebilir (Koloğlu, 2011: 247). Din açısından muhafazakâr bir Müslüman olarak görünmesine karşın kendi günlük hayatı, yaşam tarzı ve alışkanlıkları bakımından en Avrupai sultandır ve eğitim, yönetim, iletişim ve ulaşım alanlarında gerçekleştirdiği reformlar Osmanlı toplumunun iç dokusunu Tanzimat reformlarından çok daha derinlemesine etkilemiştir (Karpaz, 2013b: 247).

Tanzimat’ın Osmanlıcı anlayışı bu dönemde yerini İslamcılığa bırakmıştır. İç idare ve dış ilişkilerde Panislamist bir politika benimsenmiştir. Siyasal İslam bu dönemin en belirgin ideolojisini oluşturmuştur.

Ekonomik anlamda sanayileşme çabalarının ilk belirtileri bu dönemde görülmektedir. Devletten alacaklı olan diğer ülkelerin kurmuş olduğu Düyun-u Umumiye Teşkilatı’nın devletin bazı gelirlerine el koyması, padişahı ekonomik anlamda bazı hamleler yapmaya itmiştir. Kurulan *Sanayi-i Nefiseve Ticaret Mektepleri* bunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca modernleşme bağlamında değerlendirilebilecek ulaşım ağının geliştirilmesi konusunda *Berlin-Bağdat demiryolu yapımına başlanması* ve *ilk tramvay hatlarının kurulması* da bu döneme denk gelmektedir. Modern anlamda *istihbarat teşkilatının kurulması*, medeni kanun bağlamında *“Mecelle”nin yürürlüğe konması* ve *Avrupa’ya öğrenci gönderilmesinin sistematik hale gelişi* yine bu dönemin modernleşme çabaları arasında gösterilmektedir.

Saray ya da Bab-ı Ali dışında, aydınların modernleşme çerçevesinde değerlendirilebilecek çabalarına bakıldığında, nasıl Tanzimat’tan önce karşımıza Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Tanzimat döneminde İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa üçlüsü çıkıyorsa; II. Abdülhamid döneminde de karşımıza Ahmet Midhat Paşa çıkmaktadır. Bu bağlamda Ahmet Midhat Paşa tabir yerinde ise

“tek kişilik bir ordu” gibidir. Basın yayın alanındaki çok yönlü, azimli faaliyetleriyle hakikatlerin halk arasında yayılması, halkın gözünün açılması, kısaca popüler aydınlanma misyonunu üstlenen Ahmet Midhat, “Hace-i Evvel” lakabıyla tarihe geçmiştir(Gencer, 2014: 183). Ahmet Midhat, 1878’de II. Abdülhamid’in talimatıyla *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kurmuştur. Sultanın İslami devletçi siyasi felsefesini yansıtanın yanında akla gelebilecek her türlü konu hakkında zengin bir bilgi sunan bu gazete, böylece 1878-1908 döneminde en etkili modernleştirici araç olmuştur(Gencer, 2014: 183).Sekülerleşme ve İslam karşıtı bir içeriğe sahip olmayan her türden Batılı metin bu araçla çevrilmiş ve önemli bir entelektüel kazanım olarak Osmanlı halkının düşünce dünyasında yerini almıştır.

II. Abdülhamid döneminde modernleştirilen veya yeni açılan okullardan yetişen Osmanlı nesilleri, öncesiyle kıyaslanamayacak kadar iyi yetişmiş, modern bilimlerle ve zihniyetle tanışmış, bilimsel araç ve gereçlerle, teknolojik yeniliklerle buluşmuştur.

II. Abdülhamid rejimi, saray egemenliğini yeniden hâkim kılmak açısından Tanzimat’tan köklü bir şekilde ayrılmakla birlikte, Tanzimat Dönemi reformlarının çoğunu sürdürmüştür. Gerek vilayetlerin yönetimi gerekse bayındırlık işleri, askeri reformlar ve eğitim alanındaki gelişmeler bu görüşü doğrulamaktadır (Findley, 2014: 150).

İki Meşrutiyet arasının baskı ile anılan bu dönemi, yani II. Abdülhamid’in 33 yıllık saltanatının anayasasız olan 32 yıllık kısmı, her ne kadar bazı yazarlarca “İstibdat” diye adlandırılrsa da modernleşmenin ve çağdaşlaşmanın doludizgin sürdüğü bir dönemdir. Tanzimat aydınlanmasının halkla bütünleştiği, okur-yazar oranının arttığı bu evre, birtakım baskı ve sansür uygulamalarına rağmen basın, yayın ve iletişim ağının önceki dönemlere nazaran epeyce geliştiğini göstermektedir.

II. Meşrutiyet’in ilanı ve padişahın tahttan indirilmesiyle, iktidar ve modernleşmeye yön veren kumanda yine Saray’dan Bab-ı Ali’ye geçmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamid’in hem iktidara hem de tahta sahip son padişah olduğunu söylemek mümkündür.

II. Meşrutiyet Dönemi Modernleşmesi

İmparatorluğun en sıkıntılı periyodu olarak gösterilen II. Meşrutiyet Dönemi; parlamento ve anayasanın yeniden yürürlüğe konduğu 1908’den I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürmüştür.

Modernleşme hareketleri, 19.yüzyılın büyük bölümüne damgasını vurmuştur. Bu hareketler Osmanlı bürokratlarına Avrupa devletlerarası sisteminde bırakılan hareket alanı içinde kolayca

anlaşılabilir, ama yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan Jön Türk hareketi, emperyalizmin doğrudan dayatmalarıyla bağlarını kopardığından ötürü yeni bir nitelik taşımaktadır (Keyder, 2011: 67).

II. Meşrutiyet Dönemi başlamadan önce, 1905 yılında, Japonların Rusları yenilgiye uğratmaları, geleneksel değerlerin modern bir medeniyette de sürdürülebileceği konusunu gündeme getirmiştir. “Osmanlılar da, Japonların yaptığı gibi, Batı’nın tekniğiyle yetinip kendi değerlerini saklı tutabilir” düşüncesi bu dönemde gelişmiştir. İslamcı şair Mehmet Akif Ersoy, bu tezleri 1908’den sonra ortaya atan belirgin kişiler arasında yer almaktadır. Böylece 1908-1918 yılları arasında Batı’ya taklit etmeye karşı koyan İslamcı bir akım görülmüştür (Mardin, 2014: 16). Ancak bu dönemde yönetimi ele alan İttihatçıların daha çok Batıcılık ve Türkçülüğü benimsemeleri, yönetim ve modernleşme anlamında İslamcılığın aydın düşüncesi derecesinde kalmasına sebebiyet vermiştir. Hatta İslam sık sık ilerici reformlar için hedef olmuş, medreseler düzenlenmiş, müftülerin görev ve fetva çıkarma usulleri değiştirilmiş ve Şeyhülislam Meclis-i Vükela’dan çıkartılmıştır. Dini mahkemelerin, okulların ve vakıfların denetimi ulemanın elinden alınıp sırasıyla Adliye, Maarif ve Evkaf nezaretlerine verilmiştir (Findley, 2014: 234).

Osmanlı’nın en önde gelen siyasi partisi olan İttihat ve Terakki Partisi, 1889 yılında İstanbul’da bir cemiyet olarak kurulmuştur. Romantizm ve hürriyet tutkuları noktasında Yeni Osmanlılar’dan beslenmişlerdir. Kurulmuşta cemiyetin başkanlığı Ali Rüşti tarafından üstlenilmiş, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Süküti, Mehmet Reşid, Hüseyin zade Ali gibi isimler de kurucular arasında yer almıştır. Aynı yıl kurulan İttihat ve Terakki Paris Şubesi’nin başında Ahmet Rıza Bey, 1908’de kurulan Selanik Şubesi’nin başında ise Talat Paşa yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemine damga vuran isimler genellikle İttihat ve Terakki’nin Selanik Şubesi’nden yetişmiştir (Yücel, 2006: 5). II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinde büyük rol oynayan cemiyet, anayasa ve meclisin yeniden yürürlüğe konmasından bir yıl sonra siyasi parti haline gelmiş ve I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar, -çok kısa bir dönem hariç- yönetimi elinde tutmuştur.

Jön Türk hareketinin entelektüel bileşiminin bir özelliği, eylemciliğini geri kalmışlığı yenme arzusuyla beslemesidir. Bu düşüncenin ön planında bir iktisadi program değil, devleti kurtarmayı amaçlayan bir siyasi eylemcilik yer almaktadır. Teşhis edebildikleri hastalıklara çare olarak idari reform önerirken, hem hastalığın, hem de tedavinin iktisadi yönlerinden habersizdiler (Keyder, 2011: 73). Bu

kadro partileşip İttihat ve Terakki adıyla devlet yönetimini ele alınca modernleşme bağlamında değerlendirilebilecek birçok reforma imza atmıştır. Ancak ekonomik açıdan gerçeklerden ve ekonominin kendisinden habersiz olmaları, askeri açıdan da maceraperest olmaları imparatorluğun sonunu getirmiştir.

Bu dönemde İttihatçılar tarafından birtakım önemli reformlara imza atılmıştır. Örneğin, yeni bir il ve yerel yönetim sistemi yürürlüğe konmuştur. İstanbul'da çok sayıda yeni belediye hizmet vermeye başlamıştır. Ekonomik alanda atılan ilk adımlarda milliyetçi hamleler ön planda olmakla birlikte bunların yeterli olmadığına yönelik eleştiriler mevcuttur. Eğitim sisteminin yenilenip yeni eğitim olanaklarından kız öğrencilerin de faydalanabilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Yeni bir aile yasası çıkarılmış ve kadınlara yeni haklar tanınmıştır. Kadının sosyal hayat içindeki konumu belirgin bir şekilde yükseltilmiştir. Ayrıca bu dönemde, büyük bir fikir ve ifade özgürlüğü dalgası oluşmuş ve basın önemli ölçüde gelişmiştir (Heper, 2006: 304).

II. Meşrutiyet hanedan içindeki bir değişikliği değil, mevcut otorite algılamasının da değiştirilmesini ifade etmekteydi. İkinci meşrutiyetin ilanı başlangıçta, 1876'ya dönüşü ifade etmenin ötesinde bir yenilik getirmemiş olsa da, o güne kadar görülmemiş ölçüde bir serbestlik ortamının yaşanmasına yol açmıştır. Çıkarılan çok sayıda dergi ve gazetenin yanı sıra, kurulan dernekler ve siyasi partiler kamuoyunun oluşumunda belirleyici rol oynamaya başlamıştır (Doğan ve Alkan, 2010: 13).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde "tebaa"dan "vatandaş"a geçiş süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19.yüzyılın ortalarından itibaren merkezi bürokratik devletin tahkimi doğrultusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri bağlamında ele alınmalıdır. II. Meşrutiyet'in öngördüğü siyasal modernleşme, cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan yeni bir siyasal-kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olacak "vatandaş"ı gerektirmektedir (Öznel, 2011: 166).

Bu dönemin modernleşmesi, ardı ardına gelen savaşlar ve imparatorluğun çökmesi nedeniyle tüm alanları içine alan bir mahiyet taşımaz. Ancak siyasi alanda, modern anlamda siyasi kültürün oluşması, siyasi partiler, parlamento, siyasi yayın organları ve siyasi ve toplumsal cemiyetlerin kurulması bağlamında mühim bir evredir. Ayrıca bu dönem, kadınların toplumsal konumunun güçleneceği Cumhuriyet Dönemi'ne de bir zemin teşkil etmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesi

I. Dünya Savaşı'ndan Milli Mücadele'nin sonuna kadar geline süreç, Türk modernleşmesinin mola verdiği bir dönemdir. 1914'ten 1922'ye kadar, seyrek de olsa modernleşme hamlelerine şahit olunsa da, bu dönemde aslında bir var olma savaşı verilmiştir. Dolayısıyla Misak-ı Milli'nin kabul edilip Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından gelen zamanı, Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesi olarak değerlendirmek gerekir.

Ulusal kurtuluş hareketlerinin ilk örneği olarak Kemalist ulusçuluk, klasik modernleşme teorisine uygun olarak önce ulusal topluluğa dayalı bir siyasi çerçeve oluşturup siyasi sınırları tanımlamış, sonra siyasi liderliğini kurumsal olarak pekiştirmiş ve nihayet sosyokültürel ve ekonomik reformlara girişmiştir (Yıldız, 2010: 117). Bu yargılardan kastedilenler sırasıyla; üstünde egemen olunacak sınırların belirlenmesi (Misak-ı Milli), Cumhuriyet'in ilanı (milli egemenlik) ve inkılâplardır (Batı model alınarak yapılan ekonomik ve toplumsal yenilikler).

Kemalist devlet seçkinlerinin esas amacı Türk toplumunu Batı'nın seküler evrenine Türkleştirme yoluyla dâhil etmektir. Bu, gelenekten derin bir sosyokültürel ve sosyopolitik kopuşu ihtiva etmekteydi (Mazru'i'den Aktaran Yıldız, 2010: 115). Atatürk'ün, Kant Aydınlanmacılığından ve Comte pozitivisminden etkilendiği ve Kemalist modernleşme kuramının içindeki seküler bulguların bu etkiden kaynaklandığı söylenebilir. Türk devrimi; yönetim anlayışında dinsel kuralları, bu kurallardan kaynaklanan yasaları, gelenekleri, düzenlemeleri, bunların oluşturduğu düzeni iten, ortadan kaldıran; onun yerine Batı'da gelişen pozitif düşüncüyü, bilime, insan aklına dayalı yaşam biçimini koymak; bunun gereği olan düzeni kurmak; devlet ve toplum yapısını gerçekleştirmek isteyen bir düşünceden hareket etmiştir (Kili, 2012: 13).

Milli Mücadele döneminde dillendirilmeyen “*sekülerlik*”, “*Cumhuriyet*” ve “*ulus devlet*” kavramları; Halk Partisi'nin kuruluşu ve Cumhuriyet'in ilanı ile bir anda hâkim kavramlar haline gelmiştir. Halk Partisi kuruluşundan başlayarak çeşitli tüzük ve program değişiklikleri yapmış ve 1935'te benimsediği yeni programla ilkelerini oluşturan Altı Ok'u iyice olgunlaştırmıştır. 1923 tüzüğünde yer alan Milliyetçilik ve Halkçılık ilkelerine, 1927'de Cumhuriyetçilik ve adı belirtilmeden Laiklik eklenmiş, 1931'deki programda bu dört ilkenin yanı sıra Devletçilik ve İnkılapçılık ilkelerine de yer verilmesiyle Altı Ok tamamlanmıştır (Demirel, 2013: 113). Bu ilkelerden Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik; modernleşme kuramının

siyasi yönünün oluşturulmasına yöneliktir ve Fransız kaynaklıdır. Diğer üçü ise daha çok Rusya'dan transfer edilmiştir.

Altı Ok olarak adlandırılan ilkelerde ve bunların modernleşme ile olan ilişkisinde çelişkili durumlar vardır. Modernleşme bağlamında Avrupa'nın model olarak alınmasına rağmen Batı demokrasisinin çoğulculuğu, sınıf farklılıklarına ve yer yer sınıf çatışmasına dayanması görmezden gelinmiştir. Hatta halkçılık ilkesiyle buna müsaade edilemeyeceği taahhüt edilmiştir. Ayrıca devletçilik ilkesi, hem ekonomik kalkınma ve modernleşmenin sağlanabilmesi için hem de sınıf farklılıklarını ve siyasi çoğulculuğu önlemek için düşünülmüştür (Köker, 2013: 246). Ancak bu iki amaç birbiriyle çelişmektedir.

1923'le birlikte Cumhuriyetçi söylem ve politikaların kurucu paradigması haline gelen modernleşme, bir zamanların Batı karşısında devleti kurtarma projesinin parçası olmaktan Batı ailesine dâhil olarak çağcılılaşmayı öngören yeni devletin asli ideolojisi konumuna evrilmiştir (Kaliber, 2012: 107). Bu durumda artık kurtarılacak bir Osmanlı'nın kalmayışının da büyük rolü vardır. Güçlü bir isim ve tarihe sahip Osmanlı öznesinin kayboluşu, modernleşme hamlelerinin manevra alanını ve şiddetini genişletmiştir. Takvimden ölçü birimlerine, kılık kıyafetten yazı diline, hukuktan ekonomiye, idareden siyasete toplumun tüm katmanlarına sirayet edebilecek ve onları kökünden değiştirecek adımlar atılmıştır.

Kemalist modernleşme uygulamalarını Osmanlı İmparatorluğu tarafından başlatılan reform politikalarının son safhası olarak görmek gerekmektedir (Zürcher, 2011: 44). Yeni bir ülke, rejim ve meclisin kurulup yeni bir kültürün tesis edilmeye çalışılması; Kemalist modernleşme hamlelerini diğerlerinden ayırmaz. Cumhuriyet ideolojisi, Cumhuriyet'in öncüleri konusundaki resmi dogmayı Mustafa Reşit Paşa'nın kimliğini öne çıkararak oluşturmuştur (Mardin, 2011: 42). Yani Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılının devamı ve ürünüdür. Bu anlamda Türk modernleşmesinin henüz tamamlanmamış, amacına ve mantıksal sonucuna ulaşmamış, bugün de devam eden bir süreç olduğunu belirtmek önemlidir.

Sonuç

Türk modernleşmesinin 200 küsur yıllık tarihi farklı evre ve iktidarlara rağmen bütüncül bir anlayışla ele alınıp değerlendirilmelidir. Çünkü şekli, yöntemi, hedefi ve temel hassasiyet noktası itibarıyla, onun bütünsel (total) bir karaktere sahip olduğu bir vakıadır. Bütünsellik, temel olarak, devleti koruma ve kurtarma

endişesinde mündemiçtir. Çünkü “devleti kurtarmak”, dönemin şartlarına, iktidarın yapısına, rejimin karakterine bakılmaksızın, Türkiye’de girişilmiş olan modernleşme hamlelerinin temel amacı olmuştur. Bu anlamda, bir bütün olarak Türk modernleşmesi, yöntem ve aşamaları itibariyle bir proses (Batılılaşma), amacı ve temel kaygısı itibariyle ise bir projedir (devleti kurtarma).

Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesi, bu genellemeden ayrılıyor gibi gözükse de, bunun sebebi ortada kurtarılacak bir devletin kalmayıdır. Kaldı ki, o dönemde bile yeni kurulan devletin ve milletin bağımsızlığını ve istikrarını sağlamak için modernleşme hamlelerine girişilmiştir. Dolayısıyla, dört evre halinde verdiğimiz 120 yıllık dönem amaç ve yöntem açısından bir süreklilik arz etmektedir.

Türk modernleşme tarihi ile ilgili dikkat çeken ve bu çalışmanın nüvesini teşkil eden en önemli özelliklerden biri, yöneticilerin -benimsedikleri ve içinde yer aldıkları düşünce akımı, siyasi ideoloji ya da angajmanları ne olursa olsun-, hepsinin temel olarak devleti kurtarma düşüncesinden hareket etmiş olmalarıdır. Osmanlıcı olan Tanzimat aydın ve yöneticileri, İslamcı olan II. Abdülhamid ve ekibi, Türkçü olan İttihat ve Terakki ve Batıcı olan Kemalist kadrolar; farklı vizyona sahip olup farklı dünya görüşlerini paylaşmalarına rağmen yöntem olarak Batı’yı örnek almakta ortak davranmışlardır. Hatta içlerindeki en muhafazakârları bile bunda bir beis görmemiştir. Çünkü hal-i hazırda devlet zordadır ve onu kurtarmak aciliyet kesbetmiştir. Çare ve reçete Batı’yı işaret ediyorsa, “ızdırarhali”n de gerisi teferruattır.

Bu tavır, Türk modernleşmesinin, genel ve yaygın tutum olarak “devleti kurtarmak” hedefi üzerinden okunması gerektiğini göstermektedir. Nitekim bu makalede değinilen tarihi modernleşme çalışma ve politikalarının tümüne egemen olan eğilimin, bu hedefe matuf olduğu görülmektedir. Dolayısıyla “Türk Modernleşmesi”, ister “devlet ve toplumun tanzimi”, ister bir “sosyal, siyasal mühendislik örneği”, ister aktörlerin kimlik ve vasıflarına (devlet erkânı ve aydınlar) bakarak bir “devlet seçkinleri hareketi”, isterse de (bu sürece Batı’nın yoğun müdahalesinden hareketle) bir “Batı operasyonu” olarak görülsün, onun en ayırt edici özelliğinin, mümkün en kısa yoldan “devleti kurtarmak projesi” ve ardındaki temel motivasyonun da “devletin bekası” idealinin olduğunu fark etmek önemlidir.

Keza Türk modernleşmesinin, bu araştırmada değinilen tüm safhalarının söz konusu ideal ile uyumlu olduğunu da belirtmek gerekir. Dolayısıyla, Türk modernleşmesinin karakteristik yapısını oluşturan unsurlar bütünsellik, tutarlılık ve süreklilik olarak karşımıza

çıkmaktadır. Sonuç olarak Türk modernleşmesinin henüz amacına ve mantıksal sonucuna ulaşmamış, bugün de devam eden bir “süreç” olduğu ifade etmek gerekir.

Kaynakça

Berkes, N. (2014), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 20.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çetinsaya, G. (2011), “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, *MTSD: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (54-71), İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2013), *Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, A. (2012), *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Küre Yayınları.

Doğan, A. ve Alkan, H. (2010), *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eisenstadt, S.N. (2011), “Modernization Theory”, *International Encyclopedia of Political Science*, (Eds. Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser and Leonardo Morlino), in the First Press (1608-1612), California: Sage Publications.

Findley, C.V. (2012), *Dünya Tarihinde Türkler: Asya’nın Bozkırlarından Avrupa’nın İçlerine*, (Çev. Ayşen Anadol), 3.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Findley, C.V. (2014), *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, (Çev. Güneş Ayas), 3.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Gencer, B. (2014), *İslam’da Modernleşme (1839-1939)*, 3.Baskı, Ankara: Doğubatu Yayınları.

Heper, M. (2006), *Türkiye Sözlüğü: Siyaset, Toplum ve Kültür*, (Çev. Zeynep Mertoğlu), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Heper, M. (2011), *Türkiye’nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından...*, (Çev. Kadriye Göksel), İstanbul: Doğan Kitap.

Kaçmazoğlu, H.B. (2013), *Türk Sosyolojisi Tarihi –I (Önkoşullar)*, 3.Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kaliber, A. (2012), “Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”, *MTSD: Modernleşme ve Batıcılık*, C.:3, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), 6.Baskı içinde (107-124), İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K.H. (2013a), *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*, 2.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K.H. (2013b), *İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, (Çev. Şiar Yalçın), 5.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Keyder, Ç. (2011), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 17.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kili, S. (2002), *Türk Devrim Tarihi*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koloğlu, O. (2011), "II. Abdülhamid'in Siyasal Düşüncesi", *MTSD: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (273-276), İstanbul: İletişim Yayınları.

Korlaeçi, M. (2011), "Pozitivist Düşüncenin İthali", *MTSD: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (214-222), İstanbul: İletişim Yayınları.

Köker, L. (2013), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 14.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1983), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2011), "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *MTSD: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (42-53), İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2014), *Türk Modernleşmesi*, (Eds. Mümtaz'erTürküne ve Tuncay Önder), 23.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Neumann, C.K. (2011), "Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın Siyasi Düşünceleri", *MTSD: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (83-87), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2010a), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3.Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2010b), *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Öznel, F. (2011), "II.Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı", *MTSD: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (166-179), İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, J. (2011), “Tanzimat Edebiyatı’nda Siyasi Fikirler”, *MTSD: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (223-233), İstanbul: İletişim Yayınları.

Somel, S.A. (2011), “Osmanlı Reform Çağı’nda Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *MTSD: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C.:1, (Ed. Mehmet Ö. Alkan), 9.Baskı içinde (88-116), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldız, A. (2010), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene/Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Sekürel Sınırları (1919-1938)*, 4.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, M.S. (2006), *Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Zürcher, E.J. (2011), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *MTSD: Kemalizm*, C.:2, (Ed. Ahmet İnel), 7.Baskı içinde (44-55), İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E.J. (2014), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), 29.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

